

նաև համատեղ: Եկեղեցում կատարվող սուրբ կնունքի արարողությունը դառնում է քավոր-սանիկի և նրա ընտանիքի բարեկամության հիմնասկզբը: Քավորը դառնում է այդ ընտանիքի անբաժան մասը: Նրան վերապահված էր մեծ իրավունք ներընտանեկան խնդիրները լուծելու, կարգավորելու, իսկ պատահած վեճերի ու անհամաձայնությունների դեպքում՝ հաշտարարի դեր կատարելու: Այսպիսով քավորը կատարում է մեր «հոգևոր հորից» ստանձնած իր «մարմնավոր հոր» պարտականությունները: «Առանց քավորի չի կատարվում ոչ մի ընտանեկան հանդես. մանավանդ հարսանիքի ու ծննդաբերության դեպքերում: Շատ հայաբնակ գավառներում քավորը տոհմական է լինում», - գրում է Խ. Սամվելյանը¹:

Չկնքված երեխան իր շրջապատում «անսուրբ» է համարվել, մարդիկ չեն շփվել նրա հետ: Մկրտության արարողության ընթացքում քահանայի՝ կնքահորն ուղղված հարցին, թե՝

-Երախայս զի՞նչ խնդրէ:

-Հաւատք, յոյս, սէր եւ մկրտութիւն: Մկրտիլ եւ արդարանալ, սրբիլ ի մեղաց, ազատիլ ի դիւաց և ծառայել Աստուծոյ,- պատասխանում է կնքահայրը:

Այսպիսով քավորին է վերապահված հոգևոր հայրերի հետ միասին, «սուրբ մեռնով» կատարելու այդ սրբագործման ծեսը: Անգամ հարազատ մոր ներկայությունը և մասնակցությունը մանկան կնունքի արարողությանը անցանկալի էր և արգելված:

Մկրտության արարողության ավարտից հետո քավորը, երեխային գիրկն առնելով, մոմերով գալիս էր «ծննդկանի տուն, ուր և երեխային հանձնում էր մորը, իսկ վերջինս համբուրում էր քավորի ոտքը» (Ջավախք)², կամ երեխայի խանձարուրը (Նոր Բայազեդ): Այս ամենը արտացոլված է մանկական երգաչարքում՝ օրորոցայիններում, գովքի ու գորովի երգերում, ուր, ինչպես արդեն նշվել է, որոշակիորեն դրսևորված է մոր խորը երախտագիտությունը «քավորոջ» նկատմամբ, իբրև կնունք իրականացնողի և մանկան հովանավորի:

Քե մեռնեն, քյո քյավուրոջ,

Որ քե գըրկե բերեր ի տուն,

Որ չըթողեր կերեր ի շուն:

¹ Խ. Սամվելյան, Հին Հայաստանի կուլտուրան, մաս 1, Երևան, 1931, էջ 242:

² Ազգագրական հանդես, թիվ 1, Շուշի, 1895, էջ 275:

Տերտեր լուսար գովք են ասե,
 Ավազանի մեջ մըկըրտե,
 Անունդ Կարապետ ասե,
 Կարապետ անուն բարի,
 Յոթն անվան տեր քեզ մուրատի:
 Իմ կճատիկ արուխ-մարուխ,
 Քյու կճատ թեքերը վեր վերու,
 Օտերացդ տուր զորություն,
 Սարե սար կա գնալու,
 Սուսուն ծաղիկ կա քաղելու,
 Փունջ կապելու, տուն բերելու,
 Թառ քյավուրոջ օղորկելու,
 Կանաչ մեռն համբուրելու,
 Քե մեռնեն, քյո քյավուրոջ,
 Մումպարաք ձեր տիրոջ,
 Տերն ի տվե մամեն բերե,
 Էն քյավուրոջ մունաթ ափիլիցե³:

Այժմ մայրն է ստանձնում իր մաքրված և չար ուժերի ներգործությունից ձերբազատված, սրբված մանկանը բարեպաշտությամբ սնուցելու պատասխանատվությունը և առաջնայինն է կրկին մոր մտահոգությունը երախտամոռ չլինելու ու քավորին իրենց «սուրբ մեռնին» արժանացնողին հարգանքի և փոխհատուցման հարցը: Մայրը ներքին տագնապով և երկյուղածությամբ է ձեռնարկում մանկան խնամքը՝ առաջին քայլը «Ամենակարող Տիրոջ» գթասրտության հայցելն է, Տիրոջ Աջը մանկան վրա իբրև հովանի պահելու խնդրանքով, քանզի չար ուժերը և չար աչքը կարող է թե՛ վնասել, թե՛ փոխել և թե՛ փախցնել նրան:

Օրո՛ր, օրո՛ր տերը տա քնիկ,
 Մարիամ մար խաղաղությունիկ
 Դուն պառկիս և՛ անուշ քնանաս:
 Մարիամ մարը մար կանինք,
 Իր մեկիկ որդին հարտըմճի:
 Երթամ եղկեցի մտնիմ,

³ Ռ. Յ. Գրիգորյան, Հայ ժողովրդական օրորոցայիններ և մանկական երգեր, Երևան, 1970, թիվ 198, Լեռնայուն՝ ՀԺՕԳ/:

Ուր բռնիմ սուրբը տուաճի:

Սուրբ խաչն ալ աղբար անիմ,

Թևը վրայնիս պահե՜4:

Բազմաթիվ նմանատիպ օրորոցայիններ կան, ուր արտահայտված է մոր խորը հավատը հանդեպ Ամենակարող Տեր Աստվածը, Հիսուս Քրիստոսին և Մարիամ Աստվածածնին, որոնց է դիմում իր երեխային ծննդկանին և նորածնին հալածող չար ուժերից փրկելու և պահպանելու համար: Ծննդկանին և նորածնին հալածող չար ուժերի մասին զանազան հավատալիքային գրույցներ կան պահպանված: Այսպես Ղ. Ալիշանը Գրիգոր Տաթևացու հետևյալ հիշատակությունն է բերում. «Սուրբ Սիսիանոս գայր ի լեռնէ ի վայր, և տեսաւ պեղծ մի չար, և ուներ աչք հրեղեն և ձեռքին երկաթի կտրոց և հանդիպեցաւ ի տեղի աւագոյ ասէ. Սբ. Սիսիանոս ո՞ւր երթաս. նզոված պեղծ: Պատասխանի եղ նմա և ասէ. երթամ զմանկունս կանանցն թառամեցուցանեմ, զաչսն խաւարեցուցանեմ, զղեղն ծծեմ և համր առնեմ, և առնեմ զտղոցն անժամանակ զյորովայնին»⁵:

Մայրն այն համոզմանն է, որ եթե անհոգ գտնվի մանկան նկատմամբ, չարքերը կհափշտակեն նրան, ալքերը կփոխեն կամ խեղդամահ կանեն նրան: Այս մտայնության հետևանքն են ևս ժողովրդի մեջ տարածված ասույթներն ու ասացվածքները, ուր և արտահայտված են հավատալիքային այդ տարրերը: Այսպես, օրինակ, մեկի արտակարգ չարությունն ընդգծելու համար հաճախ ասում են՝ «ալքու փոխած կնմանի»: Եվ ահա մայրը մանկան անվտանգության համար փորձում է զանազան միջոցներ ձեռք առնել՝ «չարը կանխելու» համար.

Ախ ինչ անեմ, իմալ անեմ,

Էն չար աչքից հեռու պախեմ⁶:

Հայտնի են բազմաթիվ չարխափան և չարահալած ծիսական արարողություններ՝ հմայական պահպանակների կիրառությամբ: Կենցաղավարող հմայիլ պահպանակների չարխափան իրերի և խորհրդանիշների որակից դատելով կարելի է մտածել, որ դրանց արմատները թաղված են խորը հնադարում: Երեխան ծնվել է՝ սև հավ

⁴ ՀԺՕԳ, թիվ 30:

⁵ Ղ. Ալիշան, Հին հավատք կամ հեթանոսական կրոնը Հայոց, Վենետիկ, 1895, էջ 222:

⁶ ՀԺՕԳ, թիվ 45:

պետք է մորթել, մատաղ անել և երեխայի սենյակի շենին թաղել: Կարելի է նաև երեխայի օրորոցից խոզի չորացած դուռնչ կախել: Ըստ մեկ այլ սովորույթի՝ ծննդկանին և երեխային գուրբանի շղթայի մեջ են առնում, որպեսզի չար ոգիներին արգելեն վնասել նրանց: Բրոնզե և երկաթե⁷ պահպանակները, իբրև չարահալած հմայական ուժով օժտված իրեր, շատ հաճախ դրվում են մանկան բարձի տակ (մկրատ, դանակ, սանդեղք): Երեխային չար աչքից հեռու պահելու համար յոթ հատ աչքահուլունք են վերցնում ու յոթ հոգու աղոթել տալիս և մանկան թիկունքին կապում:

Հյուլուն կապեն շարերով

Շարերով ու շարմաթով⁸:

Հավատում էին նաև, որ ամեն մի երեխա իր պահապան հրեշտակն ունի, որը թևերը պարզած կանգնում է մանկան սնարին (անկողնուն)՝ պահպանելով նրան չարքերից:

Մանկան կնունքի կազմակերպումը հանդիսանում է չարխափան հիմնական արարողություն, որից հետո կնքված և սրբազործված երեխային կարելի է արդեն դնել օրորոց, միայն թե դարձյալ շրջահայացորեն պետք է խաչակնքել երեք անգամ՝ ասելով համապատասխան աղոթք և հմայական խոսքեր ու բանաձևեր: Այսպես՝ Վանում խաչակնքելով ասում են.

Դնեն ուրուրոց, քունդ տանի',

Չար ուզողիդ ջուրը տանի',

Քու դուշմանը քարին գա',

Տերդ քեզ քնիկ տա⁹:

Նոր Բայազեդում՝

Ալանե'ս, խափանե'ս,

Տեր Աստված

Աշկերը փակե'ս

Ալանե'ս, խափանե'ս¹⁰:

⁷ Հ. Թաքուկյան, Երկաթի պաշտամունքային նշանակության արձագանքները հայ վաղ քրիստոնեության շրջանում, «Էջմիածին», 1991, էջ 79:

⁸ Ազգագրական հանդես, գիրք 9, Թիֆլիս, 1902, էջ 56:

⁹ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ժողովրդական բանահյուսության արխիվ, Ռ. Հ.

Գրիգորյանի ֆոնդ /հետայսու՝ ՀԺԲԱԳ/:

¹⁰ ՀԺԲԱԳ:

խոյուն՝

Խաչ խանեն քյնացնեն,

Խաչ խանեն օրորոց դնեն,

Խաչ խանեն արթնցնեն¹¹:

Նախապատրաստելով մանկան անդորրն ու անվտանգ քունը, մայրը զուգընթացաբար մրմնջում է որոշակի բանաձևեր, ասույթներ, որոնք հավանաբար կրել են հմայական գորություն և սկզբնապես փոխարինել կամ ավելի ստույգ կատարել օրորոցային երգի գործառույթ: Երեխայի առողջության, կյանքի ու երջանկության ապահովության ցանկություններն ու մաղթանքներն¹² են արտացոլված մոր մտահոգություններն արտահայտող մանկատածության երգերում՝ օրորոցայիններում, մանկախաղաց երգերում, գովերգերում և այլն: Այստեղ իրենց անդրադարձն են գտել սոցիալ-տնտեսական և ներընտանեկան կյանքի այլազան խնդիրներ: Գրեթե չկա այնպիսի մի բնագավառ, երևույթ կամ կենցաղային առարկա, որը դուրս մնացած լինի երգասաց մոր, տատի կամ հարազատի տեսադաշտից՝ լինի դա պատմա-հասարակական, սոցիալ-տնտեսական, կրոնա-հավատալիքային, թե սոսկ մանկանը, նրա արտաքինին, բնավորությանը, քայլքին, լոգանքին վերաբերող հարցեր:

Հնավանդ ըմբռնումներին զուգահեռ մանկական երգաշխարհ են ներթափանցել կրոնա-եկեղեցական պաշտամունքի հետ կապված որոշակի իրողություններ և գաղափարներ: Կրոնն ու եկեղեցին իրենց սրբություններով խոր հետք են թողել մեր ժողովրդի հասարակական կյանքի, նրա մտորումների վրա՝ սկսած վաղ մանկությունից: Այդ է պատճառը, որ հայ մայրն իր նվիրական ու անեղծ պոռթկումներում անմեղ մանկան նկարագիրն ամբողջացնում է դարեր շարունակ պաշտված սրբությունների ու մանկան բարեմասնությունների համադրմամբ ու զուգահեռներով: Այսպես՝

Աչուկ է՝ աչուկը

Կըլմանի ժամուն խաչուկը.

Կտիկն է՝ կտիկը

Կըլմանի ժամուն կոթիկը.

¹¹ ՀԺԲԱԳ:

¹² Ս. Բ. Հարությունյանն իր «Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ» երկում նշում է, որ «մաղթանք» գրաբարում նշանակել է աղոթք. էջ 131:

թե գեղջկուհին հագուրդ է տալիս Աստծու և երկնքի հետ կապված իր անսպառ հույսերին ու ձգտումներին: Մարիամ Աստվածածինը, Սուրբ Կարապետը, Սուրբ Սարգիսը մանկան պահապան և ապագան ապահովող ուժեր են:

Մայրական այս սրբասուրբ զգացումները մեր ժողովրդի պատմության խորհրդային շրջանում մոռացության էին մատնվել: Մի երևույթ, որն իր բացասական հետքը թողեց նաև բանավոր ավանդության բոլոր տեսակների, այդ թվում և՛ մանկական բանահյուսության վրա: Նման մոտեցումը ազդեց ժողովրդի կենցաղի և սովորույթների վրա, որի հետևանքով փոխվեց բանահյուսության թե՛ ընդգրկման սահմանները և թե՛ որակը: Երեխան իր ընտանիքում այլևս չէր առնչվում ավանդական սովորության լարգ ու կանոնին (կնունք, պսակ, ծիսական, կրոնական տոներ, աստվածապաշտություն և այլն) և չտեսնելով այս բոլորը՝ չկարողացավ ընդօրինակել այդ իր ամենօրյա մանկական խաղերում, փոխվեց մանկական բանարվեստի որակը: Մանկական բանահյուսության նորօրյա գրառումներն այս առումով թերի են և հիմնականում զուրկ ավանդական թեմաներից և մոտիվներից:

Ներկայումս հոգևոր զարթոնքի և վերածննդի պայմաններում ազգային արժեքների և սովորույթների նկատմամբ եղած սկզբունքները վերանայվում են և նորոգվում: Մեր ժողովուրդը դարձ է կատարում դեպի Եկեղեցին, կրոնը և հավատն առ Աստված: